

Bendruomenės vykdomas teisingumas šiuolaikinėje ekonomikoje

Vida Savoniakaitė

Straipsnyje rašoma apie mažų miestelių ir kaimelių šiuolaikinio gyventojų, vartotojų ir žemdirbio, mentaliteto sanklodą ir požiūrį į gėrybių perskirstymą. Ekonomikos antropologijos diskursu gilinamasi į *homo economicus* teorines sampratas, lokalios „praktinės išminties“, kasdienybės kultūros ir namų ekonomikos santykį su kintančio gyvenimo realijomis ir kultūrinio paveldu. Be to, tiriama, kaip atskiro regiono mažų miestelių ir kaimelių gyventojų – tiriamuoju atveju daugiausia aukštaičių – atmintyje išsiskiriantis *savosios* kasdienybės kultūra: kaip ekonominio gyvenimo kaita veikia žemdirbio kasdinių namų ūkio gėrybių perskirstymą, jų reikšmes ir vertes bendruomenėje, kaip maistas išlieka bendruomenės socialinių ryšių išraiška. Ar šie kultūros modernizacijos procesai vyksta iš *vidaus*, ar rinkos, valstybinių institucijų veikiami? Argumentuojama naujausiais etnografinių lauko tyrimų duomenimis.

Dr. Vida Savoniakaitė. Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių 5, LT-01108 Vilnius, el. paštas: svida@ktl.mii.lt

Su draugais, kolegomis etnografinėse ekspedicijose tyrinėdama Rytų Lietuvos žmonių kultūrą, bandau aiškintis Stepheno Gudemano teorinį teiginį, kad „bendruomenės teisingumas negali būti „parduodamas“ rinkos efektyvumui, nes tai skirtingos vertės sritys“ (Gudeman 2001: 65). Stebiu aukštaičių kasdienybę. Pastarojo dešimtmečio politinės permainos stipriai pakeitė mažuose miesteliuose ir kaimuose gyvenančių aukštaičių, kaip ir kitų gyventojų, kultūrą. Žemdirbio kasdienybėje tradicinės kultūros dalykų pastebimai mažėja. Neišvengiamai artėja kardinalesnės permainos. Tačiau žemdirbių ūkio darbų specializacija kinta mažai, nedaug yra žemdirbių, auginančių specializuotas kultūras, kitaip tariant, daugelis pagrindinius maisto produktus užsiaugina patys. Naujai aptariamai Europos Sąjungos agrarinės politikos strateginiai reikalavimai, dotacijos, jų būsimas ir galimas poveikis tiek agrariniam ūkiui, tiek kitoms vidaus politikos ar gyvenimo sritims. Mažiau domimasi tradicinės kultūros

likimu ar tradicinės kultūros paveldo pateikimu, siekiant ekonominės naudos. Istorijoje agrariniai kontekstai buvo svarbūs ir žmonių kasdienybėje, ir valstybių vidaus ar valstybės ribas peržengiančioje politikoje. Europos Sąjungoje kultūrinių šaknų paieškoms, kultūros politikai ir ekonominių procesų planavimui ypač svarbus tampa „kultūrinis palikimas“ kaip natūrali ir tradicinė žemdirbystė, neišplėtotas transportas, mažos apimties rankų darbo produktai, kultūrinis – „natūralus“ kraštovaizdis, vietinė liaudies kultūra (Johler 2002: 121). Stebint aukštaičius, akivaizdus žmonių prisirišimas prie savo žemės, o daugelio žemdirbių – prie savo darbo. Jie svarbiausiais tapatybės dalykais laiko savo šeimą, kraštą ir kalbą (Savoniakaitė 2003a). Susidaro įspūdis, kad žemdirbiai noriai puoselėja tradicinės žemdirbystės kultūrą, o kritikuodami valstybės agrarinės politikos strategijas, brangina kasdienius ir įprastus namų ūkio darbus ir tarpusavio bendravimo normas.

Ekonomikos antropologijos mokslo sąvoka „šelpimas“ sako, kad bendruomenė yra „talentinga“. S. Gudemano (2001) sugalvotas tarpkultūrinis ekonomikos modelis, lyginamoji ekonomikos antropologija, kviečia analizuoti bendruomenės ir rinkos aktualijas, nes tik studijuojant bendruomenės vietines praktikas, konstrukcijas, kuriomis žmonės operuoja, parodomi „modernios ekonomikos įtakoje besikeičiantys tekstai“ – pelno gavimo, paskirstymo, didėjančio kapitalo, globalių rinkų poveikis marginalizuotų žmonių, aplinkos ir mūsų tapatybių kaitai. Kitais žodžiais, užgriebiama ekonomikos esmė, parodoma, kiek ji įsitvirtinusi žmogaus gyvenime ir visuomenėje, kaip ji konstruoja bendruomenę, individualybę ir rinką. Bendruomenių sandorių kainos yra šių socialinių ryšių esmė ir tarpusavio priklausomybė. Visuomenėse socialiniai ryšiai susideda iš branginamų ar įkainotų bendruomenės ryšių, palaikomų pačių žmonių. „Dovanos“, „maistas“ yra viena tokių bendruomenės ryšių išraiškų. Į maisto dalybas bei kitokius bendruomenės ir rinkos santykius įsilieja įvairios institucijos, pavyzdžiui, „Caritas“, privatūs fondai, o Lietuvoje – miesteliuose besikuriančios bendruomenės ir individai. Europos agrarinė visuomenė laikėsi tradicinės gyvensenos. Jai buvo būdinga specifinė ūkininkavimo forma, savitas mentalitetas ir gyvenimo būdas. Didėjančios agrarinių trečiojo pasaulio valstybių problemos neabejotinai paskatino Europos pramoninę visuomenę prisiminti savo kaimietišką praeitį, tyrinėti Europos valstietijos fenomeną. Tokie reiškiniai kaip gyventojų priespauda, nederlius, badas, dirbamų žemių mažėjimas ir valstiečių migracija, būdingi trečiojo pasaulio šalims, buvo įprasti ir ikiindustrinėse agrarinėse Europos visuomenėse (Rösener 2000: 17). Lietuvių etnologijos mokslas atskleidė valstiečių kultūros bruožus, parodydamas ir valstietiškąjį mentalitetą. Šiandienos mokslų aktualijas papildykime šiuolaikinių aukštaičių tarpusavio santykių tyrimu ekonomikos antropologijos požiūriu: ar maistas yra aukštaičių

bendruomenės ryšių išraiška – bendruomenės teisingumo, draugiškumo ženklas? Panagrinėkime šiuolaikinio aukštaičio „praktinės išminties“ vietą *homo economicus* sampratoje, santykį su kultūros paveldu ir šiuolaikiniais ekonomikos procesais, žmonių požiūrį į kasdienių namų ūkio gėrybių perskirstymą.

Žemdirbio praktinė išmintis

Sąvoka *homo economicus* turi keletą pavidalų. Viena, esminė rinkos diskurso sąvoka yra racionalumas. „Ekonominis žmogus“ pats pasirenka alternatyvas skaičiuodamas savo pelną ir išlaidas, didindamas derlių ir ignoruodamas savo veiklos viešus padarinius kitiems. Šios idėjos centre yra paties žmogaus interesas ir skaičiavimas, gebėjimas taikyti bendrą matą visoms gėrybėms ir pomėgiams. Racionalaus pasirinkimo idėja dažnai remiasi logika pasirenkant ar pasiliekančiam privalumui: „priežasties įvertinimas kaip akcijų esmė“ (Sen 1978, cit. iš Gudeman 2001: 42). Tokia samprata atveria naujus pasaulius, sprendžia prieštaravimus tarp savęs ir objektų (išteklių, žemės, pastatų, praktinės išminties, transporto tinklų, išsilavinimo sistemos ar ritualų), kurie vadinami bendruomenės „pagrindu“. (Plačiau apie aukštaičių bendruomenės mentalitetą: Savoniakaitė 2003b). Šiuolaikinio aukštaičio kasdienybėje yra Aristotelio apibrėžtos „praktinės išminties“, vadinamosios situacijos priežasties daigai, atsiradę dėl naudojamų ir pasiekiamų technologijų, valdžios institucijų, žinių ir kt. Lokali situacijos priežastis yra socialiai ir istoriškai priklausoma. Pvz., aukštaičių darbo būdai yra dalis bendruomenės palikimo, kuriuo remiantis ar kurį integruojant, keičiant kuriamos naujos vertybės (ir pats bendruomenės „pagrindas“).

Praktinė racionali šiuolaikinių aukštaičių (žemdirbių ir palikusių šią veiklą žmonių) išmintis yra tarsi natūraliai perduodama šeimose: „Išmokino ūkio darbų: ravėti daržus, girdyti gyvulius“ (ES, b. 2221(2), l. 8)¹. Mažuose Aukštaitijos miesteliuose smulkus žemės ūkis dažnai egzistuoja dėl nedarbo: „Nedaug kas turi darbų kitur. Nėra darbo“ (ES, b. 2221(2), l. 8). Apibendrintai nedarbo priežastis galima nurodyti dvejopas: pačių žmonių iniciatyvos stoka ir agrarinės politikos spragos. Situacijos priežastis yra ne priežasties įvertinimo alternatyva: smulkus žemės ūkis padeda išgyventi sunkiau besiverčiantiems. Pateikti faktai rodo įvairaus amžiaus aukštaičių racionalų požiūrį į kasdienybę: „Dabar nieko negali nusipirkti – mokytojos pensija – 450 LT“ (ES, b. 2221(1), l. 3); „Tas nepriteklius dabar – viskas pasibaigia – žmonės pikti, žmonės pavydūs, nervuoti“ (ES, b. 2221(3), l. 9); „Sunku agronomu – geriau būti mokytoju“ (ES, b. 2221(2), l. 8). Tik nedaugelis

¹ Remiamasi autorės atliktais lauko tyrimais Aukštaitijoje 2002–2003 metais pagal etnologinį klausimyną „Lokaliios bendruomenės“.

sugeba įkurti pažangesnius žemės ūkius: „*Dabar gera gyventi – sūnus ūkininkas*“ (ES, b. 2221(2), l. 6). Stambesnių ūkininkų yra palyginti mažiau negu smulkių, o ūkininkauti jiems taip pat nelengva.

Homo economicus yra kasdienybės kultūros vertybių dalis. Namų kūrimas ir žmonių socialinis tapatumas priklauso nuo bendruomenės ir rinkos. Egzistuoja vidinis/išorinis ryšys, kai namų ekonomika tvarkoma rinkos ekonomikos viduje. Anot S. Gudemano, šie ryšiai yra dialektiški (2001: 34). Žemdirbio kasdienybės rūpesčiai susiję su žemdirbystės, gyvulininkystės darbais ir poreikiais, kurie savaime rodo bendruomenės kultūrinio tapatumo ypatybes. Žemdirbystė, gyvulininkystė, bitininkystė, Pranės Dundulienės teigimu, yra svarbiausi ir tradiciniai Lietuvos valstiečių verslai, išskiriantys aukštaičių darbo ypatumus (Dundulienė 1991: 32–64) kaip ekonominio gyvenimo dalį, neatsiejamą nuo kasdienybės ir valstybės politikos įtakos. Kultūrinės konstrukcijos, kurios jungia žmones ir bendruomenės „pagrindą“, taip pat padeda apibrėžti jų socialinį tapatumą. Ne mažiau svarbi žemdirbystė ir šiuolaikinio aukštaičio žemdirbio kasdienybėje, atrodytų, iš lauko tyrimuose užrašytų pasakojimų: „*Tėtė dirbo žemę. Kas buvo? – paprastas žmogus*“ (ES, b. 2221(1), l. 4); „*Pramonės nebuvo... buvo tik žemės ūkis... dabar turi ūkelius... žemaitis paveldėjo žmonos tėvų žemę – patys apsidirba, kiekvienas sau dirba; vieni kitiems padeda*“ (ES, b. 2221(1), l. 3). Tokios kultūrinės konstrukcijos laikomos žmonių ekonomine nepriklausomybe.

Valstiečių šeimos ūkiai, pagrindinis *peasant society* vienetas, ekonomiškai yra pusiau autonomiški, nes jų tikslas – ne tik išlaikyti save, bet ir gaminti rinkai. Politiniu požiūriu valstiečių šeimos ir kaimo bendruomenės taip pat yra pusiau autonomiškos, o kaimo tautosaka gyvuoja šalia sudėtingesnės miesto kultūros (Rösener 2000: 16–17). Valstiečių visuomenei, be kaimo gyventojų, priskiriami turgaus prekeiviai ir miestiečiai; taip susiformuoja kaimo ir miesto ryšys. Žemės ūkio produktai sudaro didžiausią plataus vartojimo prekių dalį ir yra gaminami reliatyviai autarkiniuose individualiuose valstiečių ūkiuose. Valstietijos sluoksniui būdingas griežtas tradicijų tęstinumas ir tvirti lokalių grupių ryšiai.

Bendruomenės ekonomiką kuria liaudis, kitais žodžiais, paprasti žmonės. Jie dalijasi interesais ir vertybėmis. Materialus ir socialinis gyvenimas susijęs su besidalijamu bendruomenės identitetu. „Liaudiškos konstrukcijos“ egzistuoja pasaulyje. Vadinamojo bendruomenės „pagrindo“ kultūriniai modeliai sudaryti iš žmonių patirties, pavyzdžiui, iš žemdirbystės technikos, sukurtos tam tikrame plote ir tam tikru laiku. Tai aukštaitiškosios praktinės išminties dalykai, greičiau visos bendruomenės, o ne atskirų individų instrumentalūs ir racionalūs kultūros paveldo dalykai.

Ankstyvuosiuose Vakarų ekonomikos modeliuose teigiama, kad „žemė yra visų gėrybių motina“. Buvo manoma, kad instrumentalus „artojo“ darbas pa-

dėjo teikti atitinkamas materialias dovanas, bet deklaravo, kad šis aktas buvo neproduktyvus ar nevaisingas; žemė pati savaime buvo suvokiama „kaip duodanti“ (Gudeman 2001: 35). Lietuvių kalendorinėse šlovinimo dainose yra apdainuojamas turtas, gerovė; pasakojama apie šeiminingą, skaičiuojantį pinigus, apie kluone kapas skaičiuojantį dievą (Laurinkienė 1990: 102).

Kartą įtvirtintas ekonomikos sferoje, instrumentinis racionalumas palieka žmonių mentalitete tarsi kultūrinės tapatybės atminčių aruodai (Savoniakaitė 2002). Racionalumo šaknys tarsi užmeta savo tinklus aplink plačią aukštaičių veiklos sferą, ir šis kasdienybės praktikų racionalumas teikia energijos daryti kažką dėl kažko dar, „kaip aiškintis dievišką gailestingumo pripažinimą, kažko darymą jo paties labui“ (Gudeman 2001: 16). Tokia kasdienybės praktika inspiruodavo kurti, suvokti savo šeimose paveldėtus ar su žinių srautais atkeliavusius žemdirbiškus darbus, apipinti ištisomis sistemomis tikėjimų, specialių veiksmų, siekiant ekonominės naudos. Kasdienybės kultūros dalykai nukreipdavo religinius tikėjimus, rinkos ekspansiją, besikeičiančias politines ir legalias sistemas, siekiant rinkos sėkmės, kuri gali būti praktikuojama dieviškos malonės vaikymusi ar tapti aktu be pagrindimo ar apribojimų. Namų ekonomika ir ją valdančios platesnės ekonomikos strategijos dialektiškai priklauso nuo dominuojančios valdžios, nuo gėrybių paskirstymo ir perskirstymo. Ekonomikos gėrybių paskirstymo istorinė transformacija rodo posūkį į modernybę Vakaruose. Istoriniai lokalūs kontekstai padeda suvokti „ekonominio žmogaus“ veiksmų pilnatvę ir priežastingumą. Šiuolaikinės rinkos ekonomikoje kuriamus daiktus, kurie yra nutolę nuo jų socialinės pagaminimo aplinkos, mes galime suvokti remdamiesi įprastais ekonomikos principais ir teiginiais. Istorinis posūkis nuo „įtvirtintos“ prie „neįtvirtintos“ šiuolaikiškos ekonomikos buvo visiškai destruktivus. Kai žemė ir darbas nutolo nuo socialinio audinio ir buvo prekiaujama dėl pinigų, visuomenė transformavosi. Žemė ir darbas sudaro pastovius ekonomikos elementus (Polanyi cit. iš Gudeman 2001: 16–17), taip pat truputį priklauso nuo lokalių ir kultūrinių ekonomikos konstrukcijų tuo požiūriu, kad žinios, technologija, papročių ritualai daro įtaką ekonomikos procesams. Aukštaičiui žemė ir darbas artimi kaip gerai žinomi Kristijono Donelaičio žodžiai: *jau saulelė vėl atkoldama budina svieta...*

Gėrybių perskirstymas

Šių dienų pasaulio socialinės ir kultūrinės antropologijos palyginimai, Andre Gingrich žodžiais, yra šiek tiek daugiau negu madingas posakis (Gingrich 2002: 226). Dėl to prisiminkime kultūros istorijos dalykus. Vystymasis lokalizacijoje vadinamas „globaline lokalizacija“ (Lash and Urry 1999: 17), kai nagrinėjami ekonominiai reiškiniai, pokyčiai, procesai. Nors modernioje ekonomikoje,

atrodytų, neturi būti praktikuojamas paskirstymas, mes tai darome atlikdami daugelį veiksmų. Pavyzdžiui, namų socialinė aplinka, amžiaus ciklo įvykiai yra paženklininti paskirstymu. Gėrybės perleidžiamos bendruomenėje tarp kartų per vestuvines dovanas, kūdikiams teikiamas dovanas, konfirmacijos, mokyklos baigimo ir kitų švenčių progomis. Perduodamas turtas – namų gėrybės, asmeniniai daiktai, gaminiai, ilgalaikiai paveldimi daiktai rodo asmenų ar grupių artimumo lygį. Besikuriančios bendruomenės mažuose Aukštaitijos miesteliuose rengia nemokamas šventes sunkiai besiverčiantiems žmonėms, organizuoja socialinę paramą ir kt. Didesni išdalijimai, tokie kaip parama maistu, palikimas ar išankstinis paveldėjimo perleidimas, permeta burtų keliu patį „pagrindą“. Naudojantis šiuo perdavimo keliu, dėl gėrybių varžomasi ne rinkos, o didesnių bendruomenių, tokių kaip valstybė (kuri apmokestina pačią gėrybę), jėgomis (Gudeman 2001: 63–64). Privati fundacija suteikia galimybę rinkos kapitalui transformuotis į bendruomenės „pagrindą“. Nacionaliniu mastu mes naudojame daug paskirstymo formų. Įvairios labdaros problemų sprendimas užima svarbią vietą mūsų nacionalinėse gerovės, medicinos, socialinės apsaugos ir edukacijos programose. Šie argumentai rūpi kuriant bendrą visuomenės produktą, proporcingai jį dalijant bendruomenės nariams, taip pat savo namų rinkai ir atskiriems bendruomenės nariams, kuriems daugiau nei kitiems reikia pagalbos.

Antropologai (Gregory 1982, Appadurai 1986, cit. iš Gudeman 2001: 19) rūšiuoja ekonomiką į dovanas ir plataus vartojimo prekes. Gėrybės kartu yra ir dovanos, ir prekės. Rinkoje kunkuliuoja inovacijų ir pelno kūrimas. Svarbus yra novatoriaus vaidmuo. Novatorius kuria ne tik naują produktą, bet ir ryšius su „kitais“. Jis dirba pasaulyje atminčių, kurios yra bendruomenės palikimas, daro įtaką savo bendruomenės „pagrindui“ bei „kitų“ pasauliams. Atskirais etnografiniais atvejais bendruomenė ir rinka apima atskiras sferas ir yra veikiamos skirtingų institucijų. Atliekant lauko tyrimus, buvo užduodami klausimai: ar auginate daržoves, gyvulius? ką pasigaminate? kur perkate maisto produktus?

Šiuolaikiniame aukštaičių namų ūkyje kuriamos vertybės namų ūkiui ir prekybai. Didelė dalis aukštaičių maisto produktus pasigamina, užsiaugina savo namų ūkiuose. Pensininkai, realiai turėdami didesnių pajamų negu bedarbiai ar tris hektarus žemės turintys žemdirbiai ir dažnai tenkindamiesi kuklesniu gyvenimu, nusiperka maisto parduotuvėse. Dėl žemų maisto produktų supirkimo kainų ir, valstiečių manymu, jiems nepalankios agrarinės politikos smulkusis valstiečių ūkis gamina produktus tik sau. Kaimuose ir mažuose miesteliuose gyvenantys žemdirbiai daržovėmis, mėsos ir kitais produktais aprūpina savo vaikus, anūkus, dirbančius ir gyvenančius miestuose. Vaikai atvyksta

į talkas, padeda žemdirbio darbus nudirbti, derlių nuimti. Didėjant žmonių migracijai, ypač sovietmečiu, susiformavo tokie tarpusavio santykiai šeimose ar mažose bendruomenėse, kad žemdirbystės produktai ekonominiu požiūriu būdavo perskirstomi be rinkos. Daugelis šeimų tai suvokia kaip savaime suprantamą dalyką. Antropologijos mokslas teigia, kad bendruomenės gėrybių perskirstymas be rinkos viena ar kita prasme yra „dovanos“. Aukštaičių kasdienybės kultūroje tokios donanos yra paplitusios ir šiuo metu. Kita vertus, atsiranda žmonių, kurie vaikšto po mažus miestelius ir kaimelius prašydami maisto. Juos sušelpia bulvėmis, pienu ar kuo kitu. Gal tokie reiškiniai nedideliose miesteliuose ar gyvenvietėse, esančiose netoli miestų, kur klesti didelis nedarbas, primena iš kultūros istorijos tyrinėjimų žinomą elgetavimą. Tačiau šiandien tokių žmonių elgetomis niekas nevadina. Vienos pateikėjos iš Žaslių teigimu (ES, b. 2221, l. 3), aš duodu valgyti moterims su mažais vaikais galvodama, kad tik mano vaikams niekada nereikėtų vaikščioti per žmones ir prašyti valgio. Toks pavyzdys rodo, kad mažų bendruomenių ryšiai yra glaudūs, žmonės padeda vieni kitiems. Kita vertus, tokie namų ekonomikos procesai peržengia sąlyginai vadinamos aukštaičių bendruomenės ribas. Aukštaičiai padeda tiems, kuriems kasdienybė sunki. Tai rodo, kad žmonėms nesvetima užuojauta, kad bendruomenėse individai nėra susvetimėję. Naujai besikuriančių bendruomenių organizatoriai rengia projektus, dirba, norėdami padėti sunkiau besiverčiantiems. Prisiminkime pradžioje iškeltą mintį, kad bendruomenės teisingumas negali būti parduodamas dėl to, kad jis priklauso skirtingos vertės sritims: aukštaičių veiksmai rodo jų pastangas neprarasti instrumentalią praktinę išminties (įvairių pavyzdžių galėtume rasti ir kitų regionų bei tautybių žmonių kasdienybės kultūroje), kuri yra pagal galimybes atskleidžiama pagalba, atjauta kitam.

Dabartiniuose ekonomikos diskursuose sąvokos „bendruomenė“ ir „rinka“ yra atskirtos, o neoklasikinė ekonomika koncentruoja dėmesį į vertės sritį, rinką, kuri yra modeliuojama kaip atskira sfera, sudaranti visą ekonomiką, kurioje visos vertybės įkainotos ir įgyjamos mainais. Ši ekonomika susideda iš dviejų institucijų: namų ūkio ir prekybos. Savo namų ūkyje darbą ir daugelį medžiagų žmonės parduoda rinkoje: firmos į(si)gyja šiuos šaltinius ir transformuoja juos į produktus ir paslaugas, o paskui parduoda namų ūkiui. Vyriausybė vaidina reguliatorės vaidmenį, bet nėra tiesioginė veikėja. Šiame diskurse produktyvumas yra esminė vertybė, nes raida plačiaja prasme reiškia „seno“ pakeitimą „naujomis“ vertėmis, atnešant rinkai reikšmingą sritį per naujas legalias struktūras, tarptautinio kapitalo bei Pasaulio banko veiksmais (Gudeman 2001: 5–7). Šie „neįtvirtintos“ ekonomikos atgarsiai braunasi į Lietuvos kasdienybę kartu su atvežamomis investicijomis, naujomis technologijomis, pigios darbo

jėgos paieškomis. Nepaisant to, aukštaičių bendruomenės išlaiko savo istorinę praktinę išmintį, pvz., gebėjimą dalytis maistu.

Panagrinėkime, kaip tokie veiksmai, antropologijos požiūriu vadinami „dovanomis“, vertinami aukštaičių. Svečių pavaišinęs pieno puodeliu ar naminiu sūriu, aukštaitis nemanytų, kad tai „dovanos“, o vertintų kaip įprastą mandagumą. Natūraliu poelgiu žemdirbio kasdienybės kultūroje buvo tapusi parama savo vaikams, neužsiauginantiems žemės ūkio produktų. Aukštaitis greičiausiai bulvių maišo nelaikytų dovana savo giminei, nes tai suprantamos dalybos su miestiečiais, kur maistas, žemdirbių galva, yra labai brangus. Prisimindami „dovanas“, tiek kaimeliuose gyvenantys, tiek į miestus atsikraustę gyventi žmonės pasakotų apie vertingus daiktus, gautus per vestuves, kitas šeimos gyvenimo ar žmogaus gyvenimo šventes. Mūsų tyrimų duomenimis, tradicinėje kaimo bendruomenėje per daugelį švenčių buvo dovanojami pyragai, saldainiai, gėrimai ir audiniai, kurie laikyti moterų pinigais. Šios dovanos buvo paplitusios sovietmečiu; netgi šiuolaikinėse tradicijose galima rasti šių papročių elementų. Besikeičianti visuomenė kartu su tradicinės kultūros palikimu šiuos reiškinius dažniausiai vertina kaip istoriją, o kasdienybės kultūroje „maisto dalybos“ priklauso nuo ekonominių aplinkybių ir kaimo žmonių mentaliteto, gyvuojančio gyvojoje tradicijoje tikrai ilgiau negu pusę šimtmečio: kaipgi nepadėsi savo vaikams? Vaikus tėvai išlaiko iki pensijos, vaikiaičiai laukia savo senelių pensijos, nes jų tėvai verčiasi sunkiai.

Svarbus darosi skirtingas kultūros vertybių suvokimas. Ilgame ekonomikos diskurse bendruomenė ir rinka buvo interpretuojama įvairiai. Šiuolaikiškiausios ekonomikos teorijos vertės reliatyvizmą suveda į individualizmą, kuris daro įtaką poreikiams, praktiškai lemiantiems kainą ar gėrybės vertę. O ekonomikos antropologijos, kaip bendruomenės ir rinkos tarpusavio santykių egzistavimo, šalininkas S. Gudemanas teigia, kad mes gyvename pasaulyje nesusuderinamų ar nepalyginamų vertės sričių, kurios yra lokaliai tiksliai nusakytos. Šiuolaikiškoje rinkoje mainų būdai darosi vis įvairesni. Dėl to vietinio produkto, kultūros paveldo ar kultūrinio tapatumo reikšmė didėja, nors žmonės praktinės išminties dalykus suvokia ir vertina labai įvairiai. Kultūra yra kuriama ir perdaroma. Skirtingos sukurtos vertės skirtingose vietose sudaro ekonomiką ir rodo vietines žmonių tapatybes. Aptarti aukštaičių etnografijos dalykai yra, žinoma, ne stabili išraiška, objektyvus modelis ar faktų darinys, bet lokalus produktas, šio laikotarpio aukštaičių žemdirbių mentalitetas, vadinamoji praktinė išmintis. Nuoširdus aukštaičių dosnumas peržengia bendruomenės ribas ir neišnyksta neramiu laiku.

Išvados

Aukštaičių kasdienybės kultūra rodo jų talentingumą, pastangas neprarasti instrumentalią žemdirbiškos praktinės išminties, pagalbos ir atjautos kitam. Dosnumas jokia būdu neišskiria aukštaičio iš kitų Lietuvos gyventojų. Savo vaikams padeda daugelis. Giliau patyrinėjus tokias *homo economicus* patirtis, galima rasti stereotipų, išskiriančių atskiruose Lietuvos regionuose gyvenančių žmonių kasdienybės kultūros dalykus, pavyzdžiui, vienu vietinių bendruomenių žmonės yra šykštesni, kitų dosnesni, vaišingesni, tačiau iš esmės gėrybių paskirstymą namuose praktikuoja daugelis žemdirbių. Kita vertus, ši aukštaičio savybė ar toks namų ekonomikoje paplitęs gėrybių paskirstymo būdas jį išskirs iš kitų Europos bendruomenių, kur yra specializuoti žemės ūkiai, kur pažangesnės, šiuolaikiškesnės namų ūkio ir žemdirbystės technologijos, kur prekiaujama siekiant pelno, kur ne namų ūkyje sukurtos gėrybės ar užauginti, pagaminti maisto produktai perskirstomi tarp savo šeimos, giminės ar didesnės bendruomenės narių.

Aukštaitiškoji praktinė išmintis rodo giliai išsisknijusią žemdirbio atmintį, kasdienybės darbų patirtį ir kolūkinės santvarkos įtaką žemdirbių mentalitetui. Juk už darbą sovietmečiu buvo atlyginama grūdais, išaugintomis daržovėmis ir kt. Namų ūkio ekonomikos gajumą, be abejo, lemia maži žmonių dirbamos žemės plotai, žemos žemės ūkio produktų kainos, galiausiai daugeliu atveju ribota žemdirbių perkamoji galia, dėl kurios savotiškai išlikusi ir paplitusi natūrinio ūkio atmaina.

Kasdienybės kultūroje daugelio aukštaičių mentalitetas gana konservatyvus: mes parodėme vietines žmonių praktikas ar vadinamosios „praktinės išminties“ dalykus, susijusius su žemdirbio kasdienybe ir kasdieniais darbais, veiksmais, plataus vartojimo prekių mainais. Ekonomika negali būti vien savita ar nepamainoma, ji visada turi panašumų dėl plataus vartojimo prekių ir derliaus darbų mainų. Galiausiai aukštaitiškojo mentaliteto bruožai, kai prisimename natūralius mainus, rodo žemės ūkio specializacijos lygį, kuris yra susijęs ne su žemdirbio kasdienybės dalykais, o su valstybės agrarine politika, institucijų veikla, globalaus kapitalo srautais ar mažiau išsivysčiusių agrarinių bendruomenių problemomis. Aukštaičių dosnumas namuose rodo „bendruomenės teisingumą“, neparduodamą ir neturintį tiesioginės priklausomybės nuo rinkos poreikių. Kasdienybės kultūros „praktinės išminties“ logika ir šiandien kuria aukštaičių moralę ir tapatybes, išliekančias lokalią kultūros ženklais, rodančias kultūrinį žemdirbių paveldą ir įsiaudžiančias į globalius ekonominius bei socialinius virsmus.

Literatūra

- Dundulienė Pranė. 1991. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas.
- Gingrich Andre. 2002. When Ethnic Majorities Are Dethroned: towards a Methodology of Self-reflexive, Controlled Macrocomparison, Gingrich A. and Fox R. G. (ed.). *Anthropology, by Comparison*: 225–248. London and New York: Routledge.
- Gudeman Stephen. 2001. *The Anthropology of Economy*. Oxford: Blackwell.
- Johler Reinhard. 2002. The EU as Manufacturer of Tradition and Cultural Heritage, Kockel U. (ed.). *Culture and Economy: Contemporary Perspectives*: 121–130. Aldershot and Burlington: Ashgate.
- Lash Scott and Urry John. 1999. *Economies of Signs and Space*. London: Sage.
- Laurinkienė Nijolė. 1990. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga.
- Rösener Werner. 2000. *Valstiečiai Europos istorijoje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Savoniakaitė Vida. 2003a. Aukštaičiai: „ribų“ sampratos, *Lituanistica* 3(55): 101–112.
- Savoniakaitė Vida. 2003b. Kultūra ekonomikos antropologijos požiūriu: kodėl geltoni aukštaičių namai?, *Liaudies kultūra* 4: 19–25.
- Savoniakaitė Vida. 2002. Traditional Textiles and Economic Development: Lithuanian Groups in Latvia's Border Regions, Kockel U. (ed.). *Culture and Economy: Contemporary Perspectives*: 110–124. Aldershot and Burlington: Ashgate.

Community Equity in Contemporary Economy

Vida Savoniakaitė

Summary

Exploring the culture of the people of Eastern Lithuania with my colleagues, I try to analyse Stephen Gudeman's theoretical proposition that "community equity cannot be "traded" for market efficiency, because they pertain to different realms of value" (Gudeman 2001:65). I investigate the everyday life of *aukštaičiai*. The culture of *aukštaičiai*, who live in small towns and villages, has been substantially modified by political changes of the last decade. Strategic requirements of the European Union agrarian policy, subsidies, their future and possible influences on the agrarian economy and other spheres of internal policy, or everyday life, are being discussed anew. *Aukštaičiai* consider their family, country, and language to be the most important signs of identity (Savoniakaitė 2003a). It seems that rural farmers maintain their traditional culture. This paper examines the mentality of *aukštaičiai* as a folk economy.

The *aukštaičiai* culture of everyday life demonstrates their talent and attempts not to lose their mental structure, support and understanding of their fellow men. But this trait does not separate *aukštaičiai* from other Lithuanian people: most people help their children. Having examined such experiences of "homo economicus" more thoroughly, some stereotypes that distinguish the culture of everyday life of people living in different regions of Lithuania may emerge: people of some local communities are more grudging, others more generous and hospitable, but on the whole, most agriculturalists practice value distribution at home. On the other hand, this identity trait of an *aukštaitis*, or such value distribution prevalent in home economy, will distinguish him from other European communities that have specialized agricultural economies, more innovative and contemporary technologies of home economy and agriculture, that sell seeking profit and not a value created in a home economy, and where produced food products are not redistributed among the family, relatives or members of the bigger community.

The mental structure of *aukštaičiai* clearly shows that the farmers' memories and mentality are deeply rooted in time, experience of daily round as well as the influence of the collective system. During Soviet times it was common to pay for work with grain, vegetables and other goods. The vitality of home economy is, of course, determined by small plots of farmland, low prices of agricultural produce in markets, and, in most cases, limited spending power of the people. The mentality of the *aukštaičiai* daily round and trading activities is

quite conservative. Finally, when we remember natural trade, the characteristics of *aukštaičiai* mentality, show the level of work specialization that is associated not with the things of everyday life of a farmer, but with a country's agrarian policy, activities of institutions, flows of global capital, or problems of less developed rural communities. The generosity at home that *aukštaičiai* show, demonstrates the "equity of community" that is not sold and is not directly dependent on market needs. Morality and identities of *aukštaičiai* are created by the logic of "situated reason" of everyday culture even today, and these identities remain as signs of local culture that demonstrate communal cultural heritage that weaves, currently, into global economic social changes and networks.

Gauta 2004 m. kovo mėn.